

21. századi sváb ünnepek identitásörző jellege Szatmárban

BEVEZETÉS

Az európai etnológia egyik sajátos érdeklődési területe a közép-kelet-európai politikai fordulat után bekövetkezett kulturális átstrukturálódás lenyomatainak vizsgálata.¹ A változások alapvető indikátoraként az ünnepi kultúra terén tapasztalható átalakulást feltételezik, amely természetesen a magyarországi németek, illetve a dunai svábok kulturális sajátosságait is módosította. A változások következményeként felerősödött az etnikus karakterjegyek kihangsúlyozásának igénye, így egyre gyakoribb jelenséggé vált az egyes csoportok részéről az elhalt, feledésbe merült hagyományelemek feltárására való törekvés az etnikai és nemzetiségi hovatartozás reprezentálása érdekében.

Kistérségi és lokális szinten is új ünnepek konstruálására törekedtek erősítvén ezzel csoportkohéziójukat, újrajelölve létüket az adott (korábban elfoglalt) térben. A meglévők, vagy „régiek” mellett „új ünnepek”, „új szerű szokások” bevezetésével találkozhattunk, amely új értelmezési keretek megalkotását igényelte a szaktudományos kutatók részéről. „Az új ünnepek alkalmával használt ünnepi gyakorlat során sokbelyűtt – jellemző paradox kifejezéssel szólva – „új tradíciók” és „új szokások” jelentek meg.”² A „kitalált hagyomány”³ kontra „régí hagyomány”⁴ két szembenálló pólusból kiindulva ugyan, de egységet alkotva határozta meg az új idők identitásörző gyakorlatát. Két forma valósult meg az egyes csoportok elbizonytalanodott léthelyzetéből kialakuló kulturális reflexiójában: egyrészt az újító gyakorlatformákat kapcsolták egy már korábban meglévő eseményhez – így keresve kapcsolódási pontot az újító gyakorlat saját csoporton belüli legitimálásához, másrészt az újító formákhoz megteremtették a múlttal való folytonosságot, ha az már megszakadt, vagy csak csökevényes állapotában élt volna.⁵

¹ A szerző kutatásait támogatta az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport, a freiburgi IVDE és az OTKA K 78207 számú pályázata.

² Schell 2009: 141.

³ Lásd: Kovács 2006.

⁴ Erik J. Hobsbawm fogalmi meghatározására utal Schell. Vö. Schell 2009: 141.

⁵ Vö. Schell 2009: 141–142.

Az identitásválság kríziskezelésének mintázatai körvonalazódtak ezekben a cselekmény- és eseménysorokban, amelyekben az elfeledett ünnepek felélesztése mellett, mintegy megerősítő funkcióval megjelentek azok az ünnepi rituálék, amelyek a 20. század végéig, illetve a 21. század eleji társadalmi változások következtében kialakult lokális és etnikus kötődés újraértelmezésének szinte már követelményei. Ezeknek az ünnepeknek a megteremtése alapvetően az elmúlóban lévő hagyományozódás (*Tradierung*) rögzült gyakorlatainak hiányában, „pótcselekvésként” szolgálnak. Természetüknél fogva funkciójuk a múlt összekapcsolása a jellel és a jövővel.⁶ A konzerválódott szokások mellett, mint „megalkotott hagyományelemek” jelennek meg az eleve több pólus mentén felépített újszerű, illetve felújított ünnepi alkalmak a „*megalkotott hagyomány*”, illetve „*újratermelt hagyomány*” komplexumában.

„MEGALKOTOTT HAGYOMÁNY” – TÖRTÉNELMI MÚLT

A „*megalkotott*” vagy „*újratermelt hagyomány*” jelensége korántsem a 20–21. század vívmánya, annak ellenére, hogy a legtöbbet az elmúlt 50–60 év távlatában hallottunk róla. E fogalmak kontextusában alapvetően minden olyan élethelyzet értelmezhető, amely tudatos identitásépítő mechanizmusok működtetését feltételezi, és feladatként jelöli ki az egyes csoportok önreprezentációját, illetve eszközszerű alkalmazásával a folklór jelenségek kollektív tudaterősítő jellegének kiaknázását. Hiátus pótlásáról beszélhetünk, amely kifejezetten akkor jelenik meg, amikor egy adott kulturális környezet megváltozik, vagy amikor maga a kultúra hordozója kilép a korábbi életteréből és egy új társadalmi, illetve ökológiai környezet részévé válik. Ekkor az új kölcsönhatások révén „*új hagyomány*” kiépülésének lehetőségét illetve kényszerét figyelhetjük meg a változások tükrében, függetlenül attól, hogy mennyire erősen ragaszkodik az adott csoport a magával hozott, internalizált szokáselemekhez.

A történelmi Szatmár megyébe betelepített svábok⁸ és utódaik életére számos kulturális, gazdasági, illetve társadalmi és környezeti tényező gyakorolt hatást a 18. századtól napjainkig. Az elmúlt 300 év alatt esetükben többféle helyváltoztatást lehetett dokumentálni, illetve több népcsoporttal való interetnikus kapcsolata-

⁶ Barna é. n.

⁷ Vö. Pusztai 2003: 9–23.

⁸ A Szatmárban élő svábok betelepítése az első dunai sváb hullámmal vette kezdetét a 18. század elején és egészen a 19. század első harmadáig tartott. Gróf Károlyi Sándor és leszármazottai telepítő munkálatainak eredményeként 28 olyan település jött létre a Romániában fekvő Nagykároly környékén, három pedig Magyarországon, amelyek lakossága nagyrészt sváb származásúnak vallja magát.

taik révén olyan kulturális együttathók működésbe lépését és olyan kulturális reflexiók kialakulását láthattuk, amelyek nagy mértékben megváltoztatták etnikai sajátosságait. Az identitást befolyásoló tényezők történeti háttérét és néprajzi vetületeit megvizsgálva figyelhettük meg, hogy a betelepüléstől napjainkig eltelt időszakban több ízben merült fel az a fajta kulturális válasz a változások, krízishelyzetek következményeként, amikor egyrészt a meglévő szokáscelemeknek erősítették meg, illetve újszerű elemek beépülését valószínűsítették meg a csoportfenmaradás érdekében. Már alapvetően az újszerű hatások megjelenésének lehetőségét feltételezi az 1712-ben megkezdődött telepítési hullám ténye, hiszen az új ökológiai és kulturális környezet egyértelműen új szokásrend kialakításának kényszerét vonta maga után. A meglévő, internalizált elemek mindezek ellenére az első betelepülésektől számított másfél évszázadon keresztül viszonylag erős egységet alkotva látszólag áttörhetetlen „tömb” fenntartását mutatták, amely azonban korántsem mentesült a szatmári kulturális és etnikai kontaktónában élő csoportok befolyásától. A sajátos kulturális mozaikelemek, mint állandó dinamikában lévő csoportszimbólumok napjainkra olyan, a többes kötődésből eredően sokszínű – de viszonylagos egységbe foglalható – jellegzetes karakterjegyeket mutatnak, amelyek mentén kijelölik létüket a történelmi Szatmár megyében, elszármazottként pedig Európában, vagy a világ egyéb részén. Alapvető kiindulópont a szülőhely, amely a maga kulturális hagyatékával, abból adódó építőelemekkel lehetővé teszi az elszármazottak lokális kötődésének fenntartását, a helyiek számára pedig a csoportkohézió és a felekezeti-etnikai diverzitás kifejezését. A szatmári svábok társadalmi életét ugyanakkor legjellemzőbben a vallás, mint integráló erő, és mint csoportszervező tényező határozta és határozza meg.⁹

A vallás megszilárdításának és egyben az etnikai identitás alakulásának történeti vonala, az első telepesek megjelenésétől napjainkig több korszakra bontható. Az első szakaszban, az otthonteremtés és a közösséggé szerveződés időszakában az etnikai és felekezeti sajátosságok megerősítése által 1712-től kezdve több mint másfél évszázadig sváb katolikusságról beszélhettünk, amelyben kiemelkedő szerepet kapott az etnikai és vallási endogámia. Ez az úgynevezett templomépítések időszaka, amely az ünnepi szokásrend alakulásában is jelentős szerepet töltött be. Kialakítottak egy szakrális közösségi teret, ennek következtében pedig lehetővé tették a megszentelt idő kollektív eltöltését, az ünnep ilyen jellegű megélését. Alapvetően az új helyen megismert szokásrend elterjedése és vele együtt a magukkal hozott ünnepi alkalmak egymáshoz jól illeszkedő egységbe szerveződése valósult meg.

A második korszak a 19. század végétől egészen a 20. század első feléig nyúlik, amikor is megindult az elmagyarosodási folyamat, amelynek következtében

⁹ A vallás megtartó és differenciáló erejéről lásd: Bartha 1987a, 1987b, 1992, 2006: 193.

kialakult egy sváb származású, magyar nyelven beszélő katolikus közösség. Ez az időszak, amikor a vallási endogámia stabilitása részben megmarad, ellenben az etnikai identitásban mikro és mezo szinten is krízishelyzet alakult ki erős hatást gyakorolva a lokális közösségi vallásgyakorlás formáira. Az első korszakban kialakult szokások módosulása leginkább a nyelvi közeg átalakulásának köszönhetően indult el. Az ünnepi alkalmak ebben az időszakban újfajta stratégiák megjelenésének adtak teret, amelyeken keresztül a nemzetiségi hovatartozás kifejezéséből eredő konfliktusok lenyomatát láthatjuk. A nemzetiségi alapon kettészakadt, széthúzó lokális társadalmak külön-külön szervezték meg társas összejöveteleiket, így például külön bált rendeztek a magyar érzelmű svábok és külön táncalkalmat a német nemzeti lojalitással rendelkezők. Alapvetően az időszak nemcsak a sváb települések helyi társadalmának egészére vetítve jelentett új kihívásokat, hanem mikro szinten a családokon belül is összeférhetetlenség uralkodott el, hiszen a magyarsággal illetve a németiséggel való azonosság okozta ellentétek olykor egy-egy család ünnepi asztalának rendjét is megbontották.

A nemzetiségi kérdés módosító ereje azonban korántsem volt olyan mértékű, mint amilyen változásokat a szocializmus eredményezett. A II. világháború és az 1989/90-es rendszerváltás közötti korszak magával hozta a társadalmi, kulturális és gazdasági kihívásokkal együtt az ünnepi szokásrend radikális átalakításának kényszerét, új életformák kialakíttatását. Azok a szokások maradtak el leghamarabb, amelyek jelentősége nem volt olyan nagy mértékű, vagy amelyek esetében nem sikerült módosító stratégiát kialakítani. A hatalmi rendszer hatása több a vallásgyakorláshoz tartozó megszentelt cselekményt, mint ünnepi alkalmat eltörölt. Több nyilvános vallásgyakorlási forma zárt térbe került úgy, mint ahogy több közösségi ájtatosság egyénivé vált. A legintenzívebb ünnepi alkalom, a templombúcsú (kírbáj)¹⁰ ünnepe is jelentős változásokon ment keresztül, amely leginkább a látogató közönség összetételének módosulásán volt érzékelhető. Az egyes kistelepülések templombúcsúján ugyan megteltek a több száz főt befogadó monumentális templomóriások, ugyanakkor azt lehet mondani, hogy ez a létszám koránt sem volt összemérhető azzal, amelyet a tradicionális szokásrendjében létező közösségeknél tapasztalhattunk, hiszen a megváltozott munkarendben már nem tudott mindenki az ünnepen részt venni. Amíg lokális szinten a települések vezetősége törekedett a templombúcsú megtartásának biztosítására, addig a távolabbi településekre eljárók munkahelyének ez nem állt érdekében. A munkarend megváltozása ilyen formán már a szocializmus ideje alatt is az ünnepek modifikáló tényezője volt, és ez a probléma napjainkban is tapasztalható.

A politikai fordulattal esetükben is egy új korszak kezdetét lehet megjelölni nemcsak vallási (vallásgyakorlási), hanem etnikai értelemben is. Ez az időszak,

¹⁰ A kírbájról lásd: Marinka 2010: 91–94.

amikor a németországi kiköltözésekkel a sváb települések lokális közösségei újabb átalakulás elé néztek. Amíg korábban a rendszer szabta lehetőségek mellett a megszentelt idő sokszor egyéni vagy házi ájtatosságok révén nyert teret, addig a rendszerváltással megindult – a szabad vallásgyakorlás lehetőségével élve – az elhalt vagy betiltott vallásgyakorlási formák felelevenítése, amely az etnikai tudat-építés eredménye lett. Felismerik, hogy vallásosságuk a legfőbb differenciáló tényező környezetükben, és ehhez kötődően számtalan lehetőség nyílik a csoportlét kifejezésére, az újabbnál újabb ünnepi alkalmak megteremtésére. Természetesen nem csak a vallásossághoz köthető társas összejövetelekről beszélhetünk, hiszen egyéb profán jellegű társas esemény is ezt a célt szolgálta. Ugyanakkor a válásosság jelentőségét jelzi, hogy minden ilyen profán ünnepi alkalom – legyen az sváb találkozó, strúdlí fesztivál vagy falunap – részét képezi a szentmise, amelynek beépítése ténylegesen megszentelté teszi az eseményt.

A 21. században működő szatmári sváb ünnepi rend, és az abban létező ünnepek funkcionálisan a tradicionális értelemben megszokott szokásrend lenyomatát tükrözik, de több ponton átalakult formában tárulnak eléink. Szerepük szerint kezekednek az identitásbiztosító tudás közvetítéséért, fenntartásuk pedig garantálja az adott csoport tér- és időbeli összetartozását.¹¹ Ez a komplex hálózat, amely meghatározza a társadalmi és hozzá kapcsolódóan az etnikai-felekezeti hovatartozásuk alakulását, az ünnep – szokás – identitás kapcsolatrendszerében jól értelmezhető. Ide vonatkozóan pedig több dunai sváb terület feldolgozása mellett kiemelendő a Csilla Schell és Michael Prosser szerkesztésében megjelent tanulmánykötet, amely e hármas fogalmi kötődést hivatott kifejezni.¹² Az ünnep – szokás – identitás kapcsolata meghatározza a csoportfennmaradás érdekében megfigyelhető tevékenységeket. Az identitásörzés egyik napjainkban legjelentősebb vonulata a már meglévő szokások, szokáscelemek megerősítése, a régi felélesztése (revitalizálása¹³) illetve újak konstruálása.

A szatmári sváboknál a rendszerváltást követően egyre inkább a fent említettek jegyében törekedtek a legkülönfélébb ünnepi alkalmak nyilvánossá tételére. Michael Maurer szavaival élve jellemezhetnénk ezt a helyzetet: az ünnep akkor nyilvános, ha azt nyilvánosságra hozzák,¹⁴ a nyilvánosságra hozatal szándéka esetükben az ünnep nagyságától és jelentőségétől függő mértéket ölt. Az ünnepi rendben jól kirajzolódik a hatalom – de még mikro szinten a lokális vezető elit – érdekeltsege is.¹⁵ A cselekvő szándék válik itt hangsúlyossá, amely az erre való tö-

¹¹ Barna é. n.

¹² Schell–Prosser (Hg.) 2008.

¹³ Schell 2009: 141.

¹⁴ Maurer-t idézi Schell. Vö. Schell 2009: 158.

¹⁵ Barna é. n.

rekvést jelenti, és amely az identitásőrzés fogalmával értelmezhető, hiszen mindinkább arra törekednek, hogy a szatmári sváb identitást fent tudják tartani.

1712–2012: A BETELEPÍTÉS ÉVFORDULÓI

A tradicionális ünnepi alkalmak mellett külön helyet kapott az első betelepítés évfordulójának megünneplése, amely az egyes települések betelepítésére vonatkozóan több időpontot jelöl ki, de a kollektív csoportra vonatkozó ünnepeket az első, 1712-es csanálói betelepítéshez mérten tartják. Mivel a 31 szatmári sváb településnek majdhogynem nincs két egyforma időben emelt temploma, így a templomemelések különböző időpontja és az egyes települések első sváb betelepítésének különböző ideje miatt a telepítési évfordulók 200–250 éves megünneplése településenként temporálisan eltérő ünnepek megrendezését jelentette.

A 250 éves évforduló nyilvános megünneplése lokális szinten csak kevés településnek adatott meg, a regionális értelemben vett nagyobb ünnepség (1712–1962) megvalósítása pedig a szocialista érában nem volt egyszerű. Az elszármazottaknak Németországban viszont lehetőség nyílt saját ünnepség megszervezésére az elhagyott lakóhely vagy akár a csoportközösség sváb betelepítésének 250 éves évfordulója alkalmából. Mindehhez saját kiadású kötetekben tették közzé a telepítés történetét, illetve a települések és alapvetően a szatmári svábok szokásvilágát. Ezek a monográfiák, mint írott reprezentációk foghatók fel és kiegészültek azokkal a munkákkal, amelyek kifejezetten a telepítés történetét ismertetik.¹⁶ Stefan Schmied például 1962-ben az első betelepítés 250. évfordulójára jelenteti meg kötetét a szatmári svábok történetéről.¹⁷

A telepítési évfordulók lokális szintű megünneplése a 20. század végén már külön ünnepi alkalmat kialakítva emléktábla vagy emlékmű létesítési rituáléval együtt valósult meg. Az emléktáblák elhelyezésének terét a templom, mint a legfontosabb közösségi tér, gyakran a templomkerttel együtt biztosította. A szakaszi emléktáblát például az elszármazottak finanszírozásának köszönhetően avatták fel 1999. augusztus 8-án, a község 250 éves telepítési évfordulója alkalmából. Az elszármazottak ezzel egy időben a deportáltak áldozatainak állítottnak emlékmű renoválását is megvalósították.¹⁸

¹⁶ A *Heimatbuch* jelenségei közé tartozva egy-egy település történetét, iskolatörténetét, a templom történetét, egyleti életét és számos néprajzi vonatkozású szokásanyag közzétételét valósítják meg. A szatmári svábok ilyen jellegű köteteinek néprajzi hasznosíthatóságát lásd: Marinka 2012: 344–368.

¹⁷ Schmied 1962.

¹⁸ Reizer 1999: 273–274.

Emléktábla a szakaszi római katolikus templomban.
Szakas, 2006. (Fotó: Szücs Róbert)

Ugyanazon emléktábla felavatási szertartása.
Szakas, 1999. (Fotó: Rosalia Reizer)¹⁹

A regionális szintű kollektív telepítési évforduló 2012-ben 300 éves jubileumot jelentett. Az évforduló megünneplésének jelentőségét már a megelőző években láthattuk, hiszen a terephelyszíneken tapasztalt készülődés mellett több tudósításban hallhattunk a szatmári sváb delegáltak látogatásáról, illetve egyeztetéséről a Dunai Svábok Központi Múzeuma (*Donauschwäbisches Zentralmuseum, Ulm*) és a szatmárnémeti Szatmár Megyei Múzeum munkatársaival. A róluk szóló online lapokban megfigyelhető diskurzus nem csak a készülődést és az ünnep jelentőségét tükrözte, hanem a tudatos identitásörzés jellegét is megadta. A megjelent írások főcímei nem feltétlenül a vizsgált csoport egy-egy tagjától származtak mégis a cselekvésre késztetés motiválását érezhetjük bennük. A „*Svábok örömmünnepe*”²⁰, „*Ünnepség a svábok betelepülésének évfordulója alkalmából*”²¹, és „*Az identitás megőrzéséről*”²² címszavak mind azt jelzik, hogy egy dicsőítésre méltó 300 éves múltra visszatekintő csoport létezik a történelmi Szatmár területén, amely a 21. századelő (számukra) legnagyobb ünnepségére készül.

A telepítési évforduló térségi központi ünnepsége Nagykárolyban és Szatmárnémetiben zajlott, amelyet felülről kezdeményezett eseményként értelmezhetünk.²³ A három napos rendezvény Szatmárnémetiben kezdődött a telepítési évforduló alkalmából készített zászló felszentelésével, illetve a deportáltak áldo-

¹⁹ Rosalia Reizer felvételének forrása: Sathmarer Heimatbrief 1999: 274.

²⁰ <http://nagykaroly.szatmar.ro/index.php?p=news&act=show&cid=39434> (letöltve: 2012. 12. 08.)

²¹ <http://nagykaroly.szatmar.ro/Unnepseg-a-svabok-betelepulesenek-evforduloja-alkalmabol/hirek/39426> (letöltve: 2012. 12. 08.)

²² <http://www.vasarnap.katolikhos.ro/22-szam-2012-majus-27/623-panorama/1376-az-identitas-megrzeseert.html> (letöltve: 2012. 12. 08.)

²³ Szatmárnémeti ugyan nem tartozik a szatmári svábok egykori „nyelvszigeti tömbjéhez”, de mint a megye központi települése feladatának érezte – már csak az ott működő múzeum tevékenységi profiljához illően is – az évfordulós ünnepségek megrendezését.

zatainak szentelt emléktábla felavatásával.²⁴ A rendezvény a Károlyi család nagykárolyi kastélyának udvarán emlékmű avatásával folytatódott, majd ezt követően nemzetközi szimpózium keretében ismerhette meg az ünneplő közönség a 300 év néprajzi és történelmi vonatkozású tudományos vizsgálatainak eredményeit.

A 300 éves telepítési évforduló.
Nagykároly, Csanádos 2012. (Fotó: Marinka Melinda)

Az ünnepségsorozatok kapcsán tehát újra nyilvánvalóvá vált a néprajzi és történelmi tudományos kutatógárda eredményeinek elismertsége a vizsgált csoporton belül, illetve a tudományos feldolgozások eszközszerű alkalmazásának igénye az identitásörzés folyamatában. A kastély ez idő alatt helyet adott egy kisebb kiállításnak is, amely a szatmári svábok tárgyi emlékeit mutatta be. A meghívott vendégek között nemcsak az elszármazottak, illetve az elszármazottak közösségét összefogó *Landsmannschaft* vezetősége volt jelen, hanem a telepítő grófok leszármazottai is, akik külön program keretében látogatták meg a Mezőpetriben 1995-ben létrehozott sváb tájházat. A programsorozat részét képezte a sváb települések „hagyományörző” csoportjainak felvonulása – a telepítési évfordulók és a sváb találkozók alkalmával már megszokott lokális felvonulások makroszintű formájaként – a sváb tradicionális attribútumok markáns kihangsúlyozása érdekében. A felélesztett fúvós zenekarok részéről ismert polka dallamok hangzottak el, amelyre az egyes településekről delegált, alkalmyszerűen összehívott vagy már néhány éve folyamatosan egyszintű tánc csoportok mutatták be repertoárjukat.

A telepítéstörténet jelentőségét jelzi a telepítő grófoknak szentelt mitikus képzetalkotás is. Az első telepítő, gróf Károlyi Sándor alakjának kultikus ábrázolása a kollektív emlékek társadalmi használatának egy példáját tükrözi, amelyben Károlyi gróf, mint „uralkodó” és mint „népi hős” jelenik meg. A vele kapcsolatos megnyilvánulások egyértelműen mutatják, hogy miképpen használható a múlt, a társadalmi emlékezet és a mítosz – ez esetben a betelepítés „legendája” – az iden-

²⁴ http://www.szatmar.ro/A_swab_deportalasoknak_emleket_allito_tablat_avattak/hirek/49903
(Letöltve: 2012. 12. 08.)

